

Başvuru: 15 Aralık 2015
Revizyon: 30 Mayıs 2016
Kabul: 31 Mayıs 2016
OnlineFirst: 30 Ağustos 2016

Copyright © 2016 • İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü
tjs.istanbul.edu.tr
DOI 10.16917/sd.51247 • Haziran 2016 • 36(1) • 207–226

Özgün Makale

Son Klasik, İlk Modern: Pitirim Aleksandroviç Sorokin ve Toplumsal Hareketlilik

M. Fatih Karakaya¹
İstanbul Üniversitesi

Öz

Rusya’da doğup ilk akademik çalışmalarını Çarlık Rusya’sından Bolşevizm’e geçişin sancılı yıllarında veren Sorokin, ABD’de Harvard Üniversitesi’nde bir sosyoloji bölümünü kurmanın yanı sıra önemli eserler vermiş bir isimdir. Bu eserlerin en önemlilerinden olan *Toplumsal Hareketlilik* kitabı, toplumsal tabakalar arası hareketliliği ve bunu mümkün kılan mekanizmaları gerek Rusya’da gerekse ABD’de bizzat tecrübe eden Sorokin’in *son klasik-ilk modern* olarak anılmasını sağlayacak çaptadır. Toplumsal tabakalaşmayı iktisadî, siyasî ve meslekî eksenlerde çoklu bir koordinat düzleminde inceleyen Sorokin, bu sayede tabakalaşma literatürüne hâkim anlayış olan Marxçı ve Weberyan toplumsal tabakalaşma kuramları dikotomisini oldukça erken dönemde aşan bir çaba sunmaktadır. Sorokin’in toplumsal tabakalaşma ve hareketlilik kuramı tarihselliği analizine katmakla ayrıca, yapısal-işlevselciliğe getirilen eleştirileri savuşturur tarzda bir metodolojik önerme de içermektedir.

Anahtar Kelimeler

Sorokin • Toplumsal tabakalaşma • İktisadî tabakalaşma • Siyasî tabakalaşma • Meslekî tabakalaşma • Toplumsal hareketlilik • Dikey hareketlilik • Yapısal-işlevselcilik

¹ İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Ordu Cad. No: 196, Beyazıt Fatih 34459 İstanbul.
Eposta: zinderud@gmail.com

Toplumsal ve Entelektüel Bağlam

Pitirim A. Sorokin, bugün genellikle, arkaik bir toplum felsefesini temsil eden ve kültüre saplantı derecesinde vurgu yapan marjinal bir sosyolog olarak hatırlanmaktadır. Hâlbuki Sorokin'in gerek Rusya'da gerekse –ve bilhassa– Amerika'da sosyoloji disiplinin kuruluşuna yaptığı kuramsal ve kurumsal katkı, yeniden hatırlanması ve altı çizilmesi gereken bir husustur. Kıta Avrupası birikimi ile Amerikan sosyoloji kamusunun buluşmasını ilk sağlayan isim olmanın yanı sıra, sosyolojinin kır sosyolojisi ve tabakalaşma gibi ana alt disiplin ve alanlarında ilk önemli katkıları yapan Sorokin, kendi hayat serüveni ile toplumsal tabakalaşma ve hareketliliği içeriden gözlemlene şansına da sahip olmuş 20. yüzyılın belki de en fazla haksızlık yapılmış sosyoloğudur. Ancak bilhassa toplumsal tabakalaşma ve hareketlilik konusunda yaptığı kavramsal ve kuramsal katkı, Sorokin'in *son klasik-ilk modern* olarak nitelendirilmesine imkân sağlamaktadır.

Kıta Avrupası'nın kuzeyine neredeyse boylu boyunca uzanan geniş Çarlık Rusyası coğrafyasının en batısında, Fin sınırında, çiftçi-köylü ve Turanik bir topluluk olan Komi halkının yerleşik bulunduğu bölgede, Komi kökenli bir anne ve Rus bir babadan dünyaya gelen Pitirim Aleksandroviç Sorokin'in bizzat biyografisi, siyasî sınırlar ve toplumsal sınıflar/tabakalar arası yatay ve dikey hareketlerin bir tarihçesi olarak da okunabilir. Küçük yaşta annesini kaybeden Sorokin, “rıza” denen bir kilise işlemediliği ile geçimini sağlayan babası ile köy köy dolaşır. Bu sık yer değiştirmelerin bir yere aidiyet duyma hissini yaraladığı Sorokin'e bu ilk çocukluk yıllarından geriye kalansa, garip bir ruhanî-animist aura ile Ortodoks Hıristiyanlığı harmanlayan bölge halkından edindiği manevi vasıflar, köy okullarındaki iptidai eğitimden faydalanıp bir burs kazanmaya yetecek donanım ve devrimci düşünce ile tanışmak olmuştur. Rusya'daki hayatının geri kalanını bir yandan eğitim-öğrenim kariyerini sürdürmeye ve öte yandan siyasî mücadele içinde geçirmeye harcayan Sorokin, bu dönemde defalarca hapse ve sonunda idama mahkûm olmuştur. Derin toplumsal kırılmalara doğrudan tanık olduğu Rusya yıllarında, Çarlık Rusya'sının son reform çabaları ve ardından yıkılışı, devrim umudu ve devrim sonrasında Bolşevik hâkimiyeti ile gelen baskı ortamı gibi birçok farklı durum içerisinde politik bir aktivist ve genç bir akademisyen olarak vaziyet aldı. Öte yandan Rusya'nın belki iktisaden en geri bölgesinde ve çiftçi-zanaatkâr bir ailenin çocuğu olarak başladığı hayatı, ülkenin en modern kentinde (Petrograd) bir sosyoloji kürsüsü kurma ve devlet başkanının danışma meclisi üyeliğine seçilme gibi müthiş bir toplumsal hareketliliğin de bizzat tecrübe edilmesi ile, Sorokin'in Rusya yıllarını burada ele alınan konu itibarıyla ilginç kılan bir başka vechesidir. Bolşevik döneminde, Kuzey Batı Rusya merkezli bir isyan hareketine verdiği gizli destek ve isyanın başarısız olması sonucu mahkûm olduğu idam cezasının infazından çok kısa bir süre önce ve üstelik bizzat Lenin'in bir gazete yazısı (Lenin, 1974) ile kaldırılması sonrasında (önce Almanya ve sonrasında Çekoslovak-

ya üzerinden) iltica ettiği ABD'nin kendi toplumsal dönüşüm serüveni ve Sorokin'in oraya ayak bastığı Büyük Bunalım öncesi dönem de düşünüldüğünde, toplumsal tabakalaşma ve hareketlilik konusunda kapsamlı ilk müstakil eserin müellifinin Sorokin olması manidardır. Bahsedilen bu kırılma, dönüşüm ve tecrübelerin Sorokin'in entelektüel hayatı üzerindeki etkisi yadsınamayacak çaptadır.

Ömrü Rusya ve Amerika arasında neredeyse yarı yarıya pay edilmiş Pitirim A. Sorokin, Rus ve Amerikan sosyolojileri arasında da bir nevi köprü vazifesi görmekteydi. İlk sosyoloji formasyonunu Avrupa'da alan ve daha o zamanlar Kıta Avrupası sosyoloji birikimini ilk elden takip etmekle bu birikime hâkim bir genç sosyolog olan Sorokin'i, Amerika'ya geldiğinde özel kılan da bu şahsî donanımdı. Bu kuramsal birikimin yanında oraya geldiğinde (1923 yılı) Amerikan sosyolojisinin içerisinde bulunduğu niceliksel ve ampirik eğilimden de etkilenen Sorokin, daha sonra Amerikan sosyolojisindeki bu niceliksel ve ampirik eğilimleri, “nicelikperestlik” ve “test manyaklığı” gibi sıfatlarla eleştirerek (1956), Rus kökenlerindeki ampiri-dışı çözümlere geri dönmüş ve diğerkâmlık ve yaratıcı aşk üzerine çalışmalar yapmıştır. 1920'lerde Amerika'da sosyoloji halen kendisini “sosyal hizmet” alanından özerkleştirememiş, sosyalizm kelimesi ile olan köken benzerliği nedeniyle politik muarızlara sahip ve Protestan reformcu din adamlarının ilk gayretlerinden azat olamamış bir haldeydi. Amerikan sosyolojisi tam da bu yıllarda bağımsız bir disiplin olarak kendini kurmak için bilhassa Avrupa sosyoloji birikimini Amerika'ya taşıyabilecek, kuramsal bir kafaya ihtiyaç duymaktaydı. Öyle ki artık yavaş yavaş ve özellikle Orta Batı'da yeni kurulan birçok üniversitede kurumsal olarak kabul gören sosyoloji, sosyoloji alanında artan dersler ve ders kitabı sayıları ile Amerikan sosyolojisi ve doğa bilimlerine öykünen yöntemsel arayışı ile kısmen davranışçı eğilimlerin etkisinde ve fakat kati surette pozitivist bir sosyal bilim anlayışına sahip Sorokin, birbirleri için en uygun eşleşmeyi teşkil etmekteydiler. Nitekim Vassar Kolej'e ve ardından Wisconsin ve Illinois üniversitelerinde Rus Devrimi'ne dair konuşma yapmak üzere yalnızca birkaç haftalığına geldiği Amerika'da, işte bahsedilen bu vasat ve nitelikleri sayesinde kendisini hemen göstermiş ve Minnesota Üniversitesi gibi önemli bir kurumda (Amerikalı bir akademisyenin yarı maaşına da olsa) kadro alabilmiştir. Altı yıllık Minnesota döneminde yerli ve yabancı birçok dergide yayımlanan makalelerinden başka ayrıca *Bir Rusça Günlükten Sayfalar* (1924), *Devrim Sosyolojisi* (1925), *Toplumsal Hareketlilik* (1927), *Çağdaş Sosyoloji Kuramları* (1928), *Kır-Kent Sosyolojisinin İlkeleri* (C. C. Zimmerman ile) (1929), *Kır Sosyolojisi için Sistemik bir Kaynak Kitap* (C. C. Zimmerman ve C. J. Galpin ile) (1930-32) başlıklı eserleri kaleme alan Sorokin'in özellikle bu son dört kitabı, Amerikan sosyolojisinin kurucu metinleri arasında sayılmaktadır. Sorokin'in, disiplinin bilimsel, reformcu ve pratik geleneklerini bir araya getiren kapsamlı sosyoloji sistemi, Amerikan sosyolojisinde genç sosyologlara ilham vermiştir. Özellikle *Çağdaş Sosyoloji Kuramları* kitabıyla Pareto, Durkheim ve Weber gibi isimleri Amerikan kamuoyuna tanıtan Sorokin'in Amerikan sosyolojisi üzerindeki etkisi, *Toplumsal Hareketlilik*, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, *Kır-Kent Sosyolojisinin İlkeleri* ve *Kır Sosyo-*

lojisi için Sistematik bir Kaynak Kitap gibi çalışmalarının yayımlandığı dönemde teslim edilmektedir. Sorokin'in, sosyolojinin kurucu isimlerinden biri olarak addedilmesinde eserlerinin yanı sıra kurumsal anlamda üstlendiği görevler de etkilidir. Önce Rusya'da Petrograd Üniversitesi'nin, daha sonra da Harvard Üniversitesi'nin sosyoloji bölümlerini kuran Sorokin, özellikle köklü ve son derece prestijli bu ikinci kurumda bir sosyoloji bölümünün kuruluşunu gerçekleştirmekle ileride Amerikan ve dünya sosyolojisinin önde gelen isimleri haline gelecek birçok parlak genci de etkilemiştir. Belli bir dönem, zamanın Amerikan sosyoloji kamusu için marjinal sayılabilecek ilgileri nedeniyle suskunluğa mahkûm edilen Sorokin, Harvard'ın sahip olduğu "Olimpos kompleksi" ve Boston'a hâkim Brahmin çevre ve entelektüel seçkinler nedeniyle bazı kurumsal sıkıntılar da yaşamıştı. Her ne kadar bu sıkıntılar nedeniyle Harvard sosyolojiye istediği gibi yön veremese de Merton'ın da bir mülakatında işaret ettiği üzere Sorokin, çoğu onunla çalışabilmek hayaliyle Harvard'a gelen ülkenin en parlak öğrencilerine tesir edebilme imkânına sahip olmuştur. Amerikan sosyoloji kamusunda dışlanmasından ve ikili ilişkilerde mizacından kaynaklanan bazı sıkıntılardan dolayı öğrencileri tarafından pek de sevilmeyen Sorokin, belki de elindeki tek tesir mekanizması olan dersler vasıtasıyla aralarında Talcott Parsons, Robert K. Merton, Kingsley Davis, Wilbert E. Moore, Robin M. Williams ve Amerikan sosyolojisinde önemli yer tutan diğer birçok ismin kuramsal ve kavramsal dünyası üzerinde izler bırakabilmiştir. Parsons'ı toplumsal sistem kuramsallaştırmasında (1937/2015; 1991) ve ana kavramlarının çoğunda; Merton'ı tarihsel değişimin dönemselliği ve dairevî karakteri konusunda ve bilgi sosyolojisine yönelmede (1938); Davis ve Moore'u tabakalaşma (1944), toplumsal mekân (Davis, 1949) ve toplumsal değişme konularında (Moore, 1963); Tiryakian'ı tarihsel boyutu sosyolojiye ekleme fikrinde (1970); Loomis'i sosyolojinin tanımlanmasından birçok kavramsallaştırmaya dek hemen hemen bütün alanlarda (1960) etkileyen Sorokin, ayrıca ana akım sosyolojiye *Modern Sosyoloji ve İlgili Bilimlerde Heva ve Hevesler* (1956) ve *Bugünün Sosyoloji Kuramları* (1966) kitaplarında getirdiği eleştirilerinde de Alwin Gouldner (1970/2015) ve C. Wright Mills (1959/1979) gibi bizzat bu akıma eleştiriler yönelten isimlere ilham kaynağı olmuştur.

Pitirim A. Sorokin'in bir sosyolog olarak Amerika'da kendini kabul ettirdiği dönem, bilhassa disiplinin ana omurgalarından birisi olan toplumsal tabakalaşma ve hareketlilik konusunda ilk derinlemesine sosyolojik inceleme olan *Toplumsal Hareketlilik*; sosyolojinin toplumsal felsefe hâlinde ilk ortaya çıkışından 1925 yılına dek ortaya konan kuramları genel ekoller çerçevesinde ele alan *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*; kır sosyolojisini kavramsal ve kuramsal anlamda sosyolojinin bir alt-disiplini olarak kurmada önemli köşe taşlarından *Kır-Kent Sosyolojisinin İlkeleri* ve *Kır Sosyolojisi için Sistematik bir Kaynak Kitap* gibi eserlerini yayımladığı dönemdir. Bu eserler, Sorokin ismini Amerika ve dünya sosyoloji kamusunun önde gelen sosyologları arasında yerini almıştır. Sorokin, bu dönemde "yabancı bir siyasî sürgün"den, aralarında Robert K. Merton, Kingsley Davis, Wilbert E. Moore gibi isimlerin de bulunduğu parlak gençlerin, kendisiyle çalışma ayrıcalığına erişmek için Harvard'ı

tercih ettiği dünyanın önde gelen sosyologlarından birisi haline gelmiştir. Ayrıca bu dönem, Sorokin'in yayımladığı tabakalaşma, toplumsal hareketlilik, işçi ve çiftçi sınıflar, Avrupa-Amerika-Rus sosyolojilerine dair değerlendirmeler, devletin toplumsal hayattaki rolü, ödül ve telkinin toplumsal hayattaki yeri, tarih ve zaman algısı ve bilgi sosyolojisine dair makaleler açısından da entelektüel yaşamının en verimli dönemi olarak öne çıkmaktadır.

Georg Simmel'in toplumsal etkileşimi merkeze alan sosyoloji anlayışına benzer bir sosyoloji tanımlamasına sahip Sorokin'e göre, insan etkileşiminin genel olgularının hallerini çalışan "sosyal bilimler", ayrıca bizzat bu genel olguları çalışacak bir bilim olan sosyolojiye ihtiyaç duyar. Fizik bilimlerinin inorganik ve biyolojik bilimlerin organik olguları çalıştığı gibi, toplumsal bilimlerin de süper-organik olguları çalışan genellemeci bir bilim olduğunu belirten Sorokin sosyolojiyi, Comte'u anımsatır şekilde, yapısal ve dinamik sosyoloji olarak iki ayrı kısımda ele almaktadır. Buna göre yapısal sosyoloji, sosyokültürel olguların yapısını, toplumun içinde farklılaşmış tabakalaştığı ana grup ve kurum tür ve ilişkilerini, kültürel sistemler ve birbirleriyle ilişkilerini ve toplumsal grup ve kültürel sistemler içerisindeki kişiliklerin yapısını ele almaktadır². Dinamik sosyoloji ise, yinelenen toplumsal süreçleri ve toplumsal sistemlerin nasıl ortaya çıktıklarını, nasıl üye kazanıp kaybettiklerini, nasıl örgütlüleşip çözüldüklerini, sosyokültürel değişimin ritim, tempo, dönemsellikler, eğilim ve dalgalanma gibi niteliklerini incelemektedir³. Sosyolojide bir temel birim arayışını eleştiren Sorokin'e göre genel sosyokültürel olgu (i) etkileşimin öznesi ve nesnesi konumundaki insanlar, (ii) insanların uğrunda eyledikleri değer, anlam ve normlar ve (iii) bu anlam, değer ve normların insanlar elinde somutlaşıp gerçekleştirilmesine yarayan araç, sembol ve ritüellerden oluşmaktadır. Kendi çalışmalarında, örgütsüz yahut dağılmış toplumsal grupları değil örgütlü toplumsal grupları ele aldığına dikkat çeken Sorokin, örgütlü yapıyı dayanışma ile, örgütsüz yapıyı ise çatışma ile özdeş gören yaklaşımı eleştirmektedir. Sorokin'e göre, toplumsal hayatta dayanışmacı ve çatışmacı ilişkiler saf halde bulunmayıp belli oranlarda ve bir arada bulunmaktadır. Bu karma ilişkilerden dayanışmacı ilişkilerin baskın olduğu durumu "ailevî ilişki", kısmen dayanışmacı ve kısmen çatışmacı nitelikteki durumu "akdî ilişki" ve çatışmacı ilişkilerin baskın olduğu durumu "cebrî ilişki" olarak isimlendiren Sorokin, her üç durumun zaman ve mekâna göre toplumsal gruplar içerisinde değişmeyen ve her daim var olan ilişki türleri olduklarının da altını çizmektedir. Sosyolojik anlayışında oldukça önemli yer tutan zaman ve mekân mefhumlarından zamanı bir tarih felsefesi ile halelediği dört ciltlik şah-eseri Toplumsal ve Kültürel Dinamikler (1937-41) kitabında ortaya koyan Sorokin, gruplar arası etkileşimin cereyan ettiği evreni ise

2 Bu nokta özellikle Parsons'ın toplumsal eylemin yapısı ve toplumsal sistem kuramlarına olan benzerliği ile dikkat çekmekte ve Parsons, bizzat Sorokin tarafından örtük bir biçimde ithalle suçlanmaktadır.

3 Bu nokta ise sosyolojik analize tarihselliğin katıldığı, böylece Sorokin sosyolojisini Parsonsçı yapısal-işlevselcilikten ayıran özelliktir.

toplumsal mekân olarak kavramsallaştırır. Sorokin'e göre toplumsal mekân, insan nüfusunun evrenidir ve grupların ve bu gruplar içerisindeki konumların toplamı, herhangi bir kişinin toplumsal konumunu tanımlayabileceğimiz bir toplumsal koordinatlar sistemini meydana getirmektedir. Grupların ve kişilerin, koordinatlar sistemindeki yapılaşmaları da "tabakalaşma" denen olgudur.

Sorokin'in Toplumsal Tabakalaşma ve Toplumsal Hareketlilik Kuramı

Başlarken ifade edildiği üzere Sorokin, toplumsal tabakalaşma ve hareketlilik konusunda ilk müstakil eserin müellifi olmakla birlikte bu konu (savaş, kıtlık, açlık, devrim gibi olağanüstü hallerin toplumsal etkilerine dair çalışmaları ile beraber) onun hayat boyu ilgileri arasında yer almaya devam etmiştir. Öyle ki Sorokin, konuya ilk değinilerini Rusya'da kaleme aldığı ilk kapsamlı eseri *Sosyoloji Sistemi* (1920) kitabında yapmış ve son büyük eseri *Toplum, Kültür ve Kişilik*'te de yine konuya ilgisini sürdürmüştür. Ancak bu makalede başlıca başvuru kaynağı, onun *Toplumsal Hareketlilik* başlıklı ve 1927 tarihli çalışması olacaktır.

Sorokin, *Toplumsal Hareketlilik* kitabını, yapısal ve dinamik olarak iki veçhede ele aldığı sosyolojik anlayışına uygun olarak iki ana bölüm altında inceler: toplumsal tabakalaşma ve toplumsal hareketlilik. Ancak bu iki bölüme geçmeden önce toplumsal tabakalaşma ve bu tabakalar arasında ve içerisinde gerçekleşen hareketliliğin vuku bulunduğu koordinasyonu belirlemek adına "toplumsal mekân" (social space) kavramını ortaya koyar. Toplumsal mekân konusunun Descartes, Hobbes ve Leibniz gibi düşünürlerden Simmel, Durkheim, Park, Bogardus ve von Wiese gibi sosyologlara dek birçok ismin gündeminde olduğunu belirten Sorokin, kendisinin de kitaba ismini veren "toplumsal hareketlilik" ile işte bu toplumsal mekândaki yer değiştirmeleri incelediğini aktarır. Sorokin'e göre bir kişinin yahut toplumsal olgunun toplumsal mekândaki konumunu belirlemek, aslında o kişi veya olgunun referans olarak alınan diğer kişi ve olgularla ilişkisini tanımlamakla aynı şeydir. Konumu tayin etmede daima başvurulan diğer kişi ve olguların varlığı, Sorokin'in tabakalaşma kuramının bizzat yapısal kısmını, toplumsal ve kültürel unsurları göz önüne alan ve zamanla mukayyet, dinamik bir hale büründürmektedir. Buna göre tayin edilecek bu konum (i) kişinin belirli bir grupta olan ilişkisi; (ii) bir nüfus içerisinde bu grupların birbiriyle ilişkisi ve (iii) bu nüfusun insanlık evrenindeki diğer nüfuslarla olan ilişkisi göz önüne alınarak belirlenebilir. Özetlemek gerekirse (i) toplumsal mekân insan nüfusunun evrenidir; (ii) kişinin toplumsal konumu bir nüfustaki tüm gruplarla ve her bir grup içerisinde de diğer üyelerle olan ilişkilerinin toplamıdır; (iii) kişinin konumu bu toplumsal evrendeki yeri bu ilişkilerin saptanmasıyla elde edilmektedir; (iv) bu grupların ve bu gruplar içerisindeki konumların toplamı, herhangi bir kişinin toplumsal konumunu tanımlayabileceğimiz bir toplumsal koordinatlar sistemini meydana getirmektedir (Sorokin, 1927, s. 3-6). Sorokin, bildiğimiz üç boyutlu Öklid geometrik

mekânının aksine, toplumsal mekânın çok boyutlu olduğunu; zira hâlihazırda bir-biriyle kesişmeyen üçten fazla toplumsal gruplaşmanın bulunduğunu söyler. Ancak Sorokin, toplumsal mekânda dikey ve yatay eksenlerden bahsetmenin, çeşitli açıklamaları daha kolay kılacağını da ekler. Gerçekten de alt-üst ilişkileri, rütbelere, hiyerarşiler, tabiiyet gibi olguları düşündüğümüzde bu kurgusal dikey-yatay eksen tahayyülünün kullanışlı bir araç olduğu anlaşılacaktır. Sorokin, toplumsal olguları, koordinat sistemindeki bu dikey eksen referans olarak ele aldığını ve gerek “toplumsal yapılar” gerekse de tabakaların dikey eksenindeki yer değiştirmelerine odaklandığını belirtmektedir (Sorokin, 1927, s. 7–9).

Toplumsal tabakalaşma; verili bir nüfusun, o nüfusu oluşturan bireylerin toplumsal mekân koordinatında birbirlerine atıfla tayin edilen konumlarının belirli zamanlarda kısmen donmasıyla tayin edilen hiyerarşik farklılaşmasıdır. Tabakalaşmanın temeli ise esasında, hak ve ayrıcalıkların, ödev ve sorumlulukların, toplumsal değer ve ihtiyaçların, toplumsal iktidar ve etkilerin toplumu teşkil eden üyeler arasında “eşitsiz bir biçimde” dağılmasıdır. Buna göre şayet bir toplumda iktisadî statüler eşitsiz bir biçimde dağılmışsa, o topluma “iktisaden tabakalaşmış toplum” denir. Yine toplumsal mertebelerin dağılımı, otorite ve itibar, onur ve unvana atıfla gerçekleşmiş ve toplumda “yöneten-yönetilen” ayrımı ortaya çıkmışsa, o topluma “siyaseten tabakalaşmış toplum” denir. Nihayet toplum, çeşitli meslekî gruplara ayrışırken gerek bu meslek gruplarının kendi içinde ve gerekse meslek grupları arasında bir alt-üst ilişkisi mevcutsa, o topluma da “meslekî bakımdan tabakalaşmış toplum” denir. Sorokin’in tabakalaşma kuramına göre toplumsal tabakalaşma, genellikle bu üç durumda gerçekleşmekte olup, her üç durum da birbiriyle etkileşim hâlinindedir. Öyle ki, iktisaden tabakalaşmış bir toplum, siyasî iktidar ve güce erişme bakımından da başka başka eşitsizliklere yol açacağından aynı zamanda siyaseten de tabakalaşacaktır. Dolayısıyla toplumsal tabakalaşmanın hayli karmaşık bir yapı arz ettiğine dikkat çeken Sorokin, örgütlü herhangi bir toplumsal grubun “daima” tabakalaşmış bir toplumsal varlık olduğunun da altını çizmektedir. Zira Sorokin’e göre tüm üyelerinin eşit olduğu, “düz” bir toplumsal grup yoktur. Bir toplumsal grup bir kez örgütlendiğinde, “kaçınılmaz bir biçimde” tabakalaşacaktır. Ancak elbette ki bu kaçınılmaz hâl, tüm toplumların yahut toplumsal grupların özdeş bir tabakalaşmış yapı arz ettiği anlamına da gelmeyecektir. Her toplumun ve toplumsal grubun, kendine has tabakaları ve hiyerarşik yapıları bulunmakla birlikte her toplumsal tabakalaşma nicelik ve nitelik bakımından da çeşitlilik arz etmektedir (Sorokin, 1927, s. 15, 17).

İktisadî tabakalaşma konusunda Sorokin, iki farklı akışla karşılaşacağımıza dikkat çeker: bir grubun iktisaden zenginleşip fakirleşmesiyle ortaya çıkan aşağı-yukarı hareket ve topyekûn tabakalar piramidinin daralıp yükselmesi hareketi. Daha da ayrıntılandırmak gerekirse bu akışlar (i) grubun bir bütün olarak iktisadî statüsündeki akış (iktisadî refahta artış, iktisadî refahta azalış) ve (ii) toplum içerisinde iktisadî ta-

bakalaşma profilinde ve yüksekliğindeki akış (iktisadî piramidin yükselmesi, iktisadî piramidin düzleşmesi) şeklinde tezahür eder. Buna göre farklı toplumların zenginliği (yahut refahı veya geliri), ülkeden ülkeye ve gruptan gruba çeşitlilik arz eder. Kabul edileceği üzere aynı toplumun ortalama zenginlik ve geliri, hiçbir zaman sabit değildir ve fakat zaman içerisinde çeşitlilik arz etmektedir. Bir aile, millet yahut başka bir grubun tarihinde daimi ve tek yönlü bir eğilim bulunmamakta ve fakat o aile, millet yahut grubun tarihine git-geller hâkim olmaktadır. Git-gel benzetmesinin de çağrıştıracacağı üzere Sorokin, toplumsal tabakalaşmanın bütün unsurlarını değişik dairevî hareketler sergileyen bir tarihsellik içerisinde düşünmektedir⁴ (Sorokin, 1927, s. 23–25).

İktisadî tabakalaşmanın yüksekliği ve görünümüne dair çeşitli hipotezleri incelemeye alan Sorokin bu hipotezleri, bir tarafta Pareto ve Marx'ın hipotezlerinin olduğu antagonistik kuramların ve diğer tarafta iktisadî tabakalaşma piramidinin düzleşmesi hipotezinin olduğu iki aşırı uçta görmektedir. Pareto'nun, herhangi bir toplumda⁵ gelir ve zenginliğin dağılımının ve dolayısıyla da iktisadî tabakalaşmanın kalıcı ve tekdüze bir nitelik arz ettiğini ifade ettiğini belirten Sorokin, hatta bunu belirli bir matematiksel formülle de izah edilebileceğini düşündüğünü de aktarmaktadır. Marx ise, özellikle sanayileşmiş Avrupa'da orta sınıfın yok olup proleterleşeceği ve piramidin alt tabanının oldukça geniş bir hal alacağı önermesini yapmaktadır. Bu durum, proletaryanın üretim araçlarına el koyup diktatörlüğünü ilan edeceği kitlesel bir toplumsal hareketliliğe yol açarak ortadan kaldırılacak ve herkesin eşit olduğu sınıfsız bir toplum yaratılacaktır. Bu iki antagonistik hipotezi eksik ve hatalı bulan Sorokin, tabakalaşma piramidinin düzleştiği ve tüm sınıf ve tabakaların iktisaden bir yakınsama içinde bulunduğunu ileri süren hipotezi de aynı şekilde eleştirmektedir. Diğer her şey aynı kalmak koşuluyla der Sorokin, tabakalaşma hareketinin belli bir sınırı vardır. Yani tamamen düz veya bir nokta şeklinde bir tabakalaşma mevcut değildir. Pareto ve Schmoller gibi isimlerin, tabakalaşma hiyerarşisinin veya piramidinin şeklinin her bir toplum için zaman içerisinde aşağı yukarı aynı şekle sahip olduğu yolundaki kuramlarına karşın Sorokin, daima yukarı ve aşağı eğilim ve hareketliliğin bulunduğu dairevî bir akışı önermektedir. Bu bağlamda Sorokin, herhangi bir toplumda, herhangi bir zaman diliminde birbiri aleyhine çalışan iki kuvvetten bahseder: tabakalaşmaya ve eşitsizliğe yol açan bazı “doğal kuvvetler” ve daima bu kuvvetlere karşı koyan bazı olağanüstü müdahaleler. Bunlardan ilki, daimi ve durmaksızın işlerken; ikincisi devrim gibi belirli toplumsal durumlar sonucu gerçekleşen geçici durumlardır. Bu sonuncular, toplumsal tabakalaşmayı daimi kılan “doğal kuvvetler” devreye girerek toplumun iktisadî/siyasî/meslekî olarak yeniden tabakalaşmasına yol açan süreci başlatana dek piramidi düzleyen, daha sarsıcı, görünür ve fizikî şiddet içeren ve ancak istisnaî olarak ortaya çıkan müdahalelerden

4 Dairevî hareketler kuramsallaştırmasıyla Sorokin, bir yandan sıkça atıf yaptığı İbn Haldun ve Giambattista Vico gibi proto-sosyologların diğer taraftan da Alexander Radişev gibi Rus düşünürlerin etkisinde kalmaktaydı.

5 Sorokin, burada bir parantez açarak bunun Pareto'nun ilk düşüncesi olduğunu ve fakat daha sonra bunu “çoğu toplumda” şeklinde tevیل ettiğini belirtmektedir.

ibarettir (Sorokin, 1927, s. 57–58, 63). Ancak bu git-gel hâli, bu akışların sabit periyotlara tâbî olduğu anlamına da gelmemektedir. Sorokin, eldeki kıt verilere dayanarak tabakalaşma hareketlerinin belli bir periyoda sahip olduğu kanaatine varamayacağımızı söylemektedir. Ancak yine de, kısmen de olsa periyodumsu bazı devridaimlerden bahsedilebilir (Sorokin, 1927, s. 36, 38, 45–46, 55).

Her toplumda kaçınılmaz olarak siyasî tabakalaşmanın da vuku bulacağını belirten Sorokin, siyasal eşitsizliklerin ve tabakalaşmanın son bulacağına yönelik hipotezlerle de mesafeli yaklaşmaktadır. Demokrasinin yaygınlaşması ile birlikte artık hâkim ve üst sınıf diye bir şeyin olmadığı, bunların aristokrasi ve tiranlıkla beraber tarihe karıştığı, azınlığın değil çoğunluğun yönetimi üstlendiği görüşlerine karşı Sorokin, Pareto'nun etkisiyle, seçkin sınıflar yaklaşımını benimsemektedir. Sorokin tarihsel verilerin ve örneklerin de yardımıyla yaptığı değerlendirmesinde, monarşiden demokrasiye doğru daimi bir eğilimin olmadığını ve fakat yönetim şeklindeki değişimlerin de dairevî dalgalanmalar ve akışlara tâbî olduğu tezini tekrarlamaktadır. Sorokin, siyasal topluluğun boyutu ve homojenliği ile siyasal tabakalaşma arasında doğrudan bir ilişkinin mevcudiyetinden bahsetmektedir. Buna göre, siyasal topluluğun boyutu büyüdüğünde, yani üyelerin sayısı arttığında, siyasî tabakalaşma da artma eğiliminde olacaktır. Yine heterojenlikteki artış da tabakalaşmadaki artışı beraberinde getirecek ve bu iki durum beraber gerçekleştiğinde tabakalaşmada artış dramatik boyutlarda olacaktır. Bu iki durumdan herhangi birisi artarken diğeri azalıyorsa, birbirlerinin etkilerini azaltacak yönde etki göstereceklerdir (Sorokin, 1927, 78–79, 83, 85).

Son olarak Sorokin'e göre meslekî tabakalaşmanın varlığı da iki olgudan hareketle gözlemlenebilir. İlk olarak bazı meslek grupları üst toplumsal katmanları işgal ederken, bazı meslek grupları alt katmanlara ötelenirler. İkinci olaraksa, bizzat meslek örgütlenmelerinin içerisinde de alt-üst ilişkisi daima dikkat çeken bir başka unsurdur. Buna göre meslekî tabakalaşmanın iki boyutu vardır: meslekler arasında ve meslek içerisinde. Meslekî tabakalaşma piramidinin *yüksekliği*, meslekî kurumun kendi içerisindeki en alt tabakanın en tepedeki tabaka tarafından denetim altında tutulması, alt tabakanın üstüne bağımlılığının miktarı ve meslekteki alt ve üst tabakaların ücretleri arasındaki farkla yaklaşık da olsa ölçülebilmektedir. Buna karşın meslekî tabakalaşmanın *aşamaları*, meslekî örgütlenme içerisinde en tepedeki patrondan en aşağı tabakayı oluşturan çalışana dek mertebe ve rütbelerin sayısı ile ölçülebilir. Meslekî tabakalaşmanın *şekli* ise, her tabakadaki kişilerin toplam nüfusa oranı ölçülerek belirlenebilmektedir. Her ne kadar, Sorokin'e göre tabakalaşmanın bu üç niteliği tabakalaşmaya dair bütün her şeyi açıklayamasa da meslekî tabakalaşmanın en önemli özelliklerine ışık tutmaktadırlar. Bu durumda Sorokin, meslekî tabakalaşmanın yüksekliğinin ve şeklinin, kurumdan kuruma, gruptan gruba ve kentten kıra değişiklik arz ettiğini; meslekî tabakalaşma aşamalarının ise mesleğin mahiyeti ve bir meslek içerisindeki meslekî topluluğun büyüklüğünün etkili olduğunu belirtmektedir. Yine

Sorokin'e göre meslekî tabakalaşmanın yüksekliği, şekli ve aşamaları zaman içerisinde de değişiklikler gösterebilir (Sorokin, 1927, 99, 101, 108, 110, 116–117).

Toplumsal hareketlilik konusuna gelince Sorokin, iki tür toplumsal hareketlilikten bahseder: yatay ve dikey hareketlilik. Dikey toplumsal hareketlilik ile Sorokin, “bir bireyin (yahut toplumsal nesnenin), bir toplumsal tabakadan bir diğerine geçişi de içeren ilişkileri[ni]” (Sorokin, 1927, s. 133) kastettiğini belirtir. Buna göre dikey toplumsal hareketlilik, yönüne göre, yükselme ve alçalma yahut toplumsal tırmanma ve toplumsal batma şeklinde iki farklı görünüme sahiptir. Sorokin dikey hareketliliğin yoğunluğu demekle, iktisadî, siyasî yahut meslekî tabakalaşma içerisindeki tabakaların sayısı yahut dikey toplumsal mesafenin; dikey hareketliliğin *umumiliği* demekle ise, belli bir zaman dilimi içerisinde toplumsal tabakalaşmanın dikey ekseninde konum değiştiren kişi ve toplumsal grupların sayısının kastedildiğini aktarmaktadır. Dikey hareketliliğin mahiyetine dair fikir veren bu iki verinin, belirli bir alanda (örneğin iktisadî alanda) bir araya gelmesiyle de, “o toplumun dikey iktisadî hareketliliği toplam indeksi” elde edilmektedir (Sorokin, 1927, s. 136).

Toplumları, “hareketli [*mobile*]” ve “hareketsiz [*immobile*]” toplumlar şeklinde iki tür şeklinde inceleyen Sorokin, her iki türün pür hallerinin analitik birer ayrımdan ibaret olduğunu ve toplumsal gerçekliğe gidildiğinde toplumların, bu iki tip arasında bir yerlerde konumlandığının gözlemlenebileceğini belirtmektedir. Zira tabakaları tamamen kapalı ve tabakalar arası geçişe müsaade etmeyen bir toplum yoktur. Her toplumda, yukarıda bahsi geçen üç tabakalaşma (iktisadî, siyasî, meslekî) biçiminde de dikey hareketliliğin varlığını bir şekilde gözlemlemek mümkündür. Fakat öte yandan Sorokin, dikey hareketliliğin tamamen serbest olduğu ve hiçbir dirençle karşılaşmadığı bir toplumun da, aynı şekilde, var olmadığını peşinen vurgular. Sorokin'in dikey hareketliliğin genel ilkelerinden birisi olarak gösterdiği bir diğer önermeye göre ise, dikey hareketliliğin yoğunluğu ve umumiliği toplumdan topluma ve belli bir toplumda da zaman içerisinde değişkenlik arz eder. Bu son önermeyi Antik Yunan, Roma, Çin ve Hindistan'dan tarihsel verilerle göstermeye çalışan Sorokin, bu tarihsel veriler ışığında dikey hareketliliğin belirli bir daimi eğilime sahip olduğunu söylemenin hayli güç olduğunu ifade eder.

Dikey hareketliliğin cari hale gelebilmesi ve akışın sağlanması için, toplumsal yapı içerisinde çeşitli kurumların bir kanal misali çalıştığını belirten Sorokin, bu kanalları aile, ordu, kilise, okul, devlet örgütü ve politik örgütler, meslekî örgütlenmeler ve kazanç sağlayan diğer örgütlenmeler olarak sıralar. Ancak toplumsal konum itibarıyla tepelere tırmanmada oldukça karmaşık bir seçme ve eleme mekanizmasının işlemekte olduğunu ve dikey hareketliliği sağlayan yukarıdaki kurumların aynı zamanda eleme ve bariyer işlevi gördüklerinin de altını çizen Sorokin'e göre, bulunduğu yerden en üst tabakaya ulaşmak isteyen pek çok insandan ancak “çok az bir kısmı” bunu başarabilmektedir (Sorokin, 1927, 217–330).

Toplumsal tabakalaşma ve dikey hareketliliğin mahiyetine dair bu çözümlerlerden sonra Sorokin, toplumsal tabakalaşmanın temel nedenlerini incelemeye geçer ve toplumsal tabakalaşmanın tüm örgütlü insan toplumlarında bulunması nedeniyle, varlığını toplumsal hayatı var eden bütün koşullara bağlayabileceğimizi belirterek oldukça muğlâk bir açıklama yapar. Fakat öte yandan da Gumpłowicz, Ratzenhofer ve Oppenheimer gibi isimlerin toplumsal tabakalaşmanın ortaya çıkışını neredeyse tamamen savaşa bağlayan görüşlerini geçersiz addeden Sorokin, savaş gibi geçici, olağanüstü ve lokal bir etmenin toplumsal tabakalaşma gibi daha kalıcı ve evrensel bir olgunun asıl nedeni olamayacağını, ancak toplumsal tabakalaşmayı kolaylaştıran daha ziyade katalizör benzeri bir işlev üstlenebileceğini belirtir (Sorokin, 1927, 337–343).

Dikey hareketliliğe neden olan etmenler ise Sorokin'e göre (i) genel ve birincil etmenler ve (ii) geçici, yerel ve ikincil etmenler şeklinde ikiye ayrılır. Birincil etmenler arasında (a) üst tabakanın ölüp gitmesine yahut görece nüfus içerisinde azalmasına neden olan demografik etmenler; (b) ata ve çocuklar arasındaki benzemezlikler; (c) çevresel bilhassa da toplumsal çevrede meydana gelen değişimler; (d) toplumsal tabakalar arasında bireylerin yanlış dağılımı gibi etmenler sıralanmaktadır. Ancak Pareto'nun seçkinlerin dolaşımı kuramına sadık kalarak Sorokin, belli bir toplumsal tabakadaki, o tabaka için gerekli kabiliyet ve niteliklere sahip olmayan insanların birdenbire değil fakat zaman içerisinde, tedricen eleneceklerini belirtir. Bu nedenle yukarıdaki dördüncü etmenin dikey hareketlilik söz konusu olduğunda diğer ilk üç etmenden daha da önemli olduğunu vurgular. Dikey hareketliliğe neden olan ikincil/yerel etmenlerse Sorokin'e göre, doğan çocukların hayatta kalma oranları, ata ve çocuklar arasındaki benzemezlikleri artıran/kolaylaştıran etmenler, belli bir toplumsal konumu işgal eden insanların yeterli düzeyde doğuştan yahut edinilmiş niteliğe ve o toplumsal konum için gerekli olan toplumsal performansa sahip olmamasını artıran/kolaylaştıran etmenler şeklinde düşünülebilir (Sorokin, 1927, s. 346, 369, 372).

Toplumsal tabakalaşma ve hareketliliğe dair çözümlerinde sık sık tarihsel veri ve istatistiklere başvuran Sorokin, bu veriler ışığında meslekî tabakalaşma ve meslekler arası dağılım söz konusu olduğunda Batılı toplumlarda baba-oğul arasında kast benzeri katı bir verasetten söz edilemeyeceğini ve farklı nesillerin meslek tercihlerinin de farklı olabildiğini belirtir. Ancak yine de, modern Batılı toplumlarda da mesleğin miras yoluyla nesillere aktarımının halen var olduğu ve oldukça da yüksek bir orana sahip olduğu gerçeği, Sorokin'in literatüre önemli katkılarından birisidir. Öyle ki meslekler içinde ve arasında dikey hareketliliğin mümkün olduğunu, ancak çok çeşitli etmenlerin bu hareketliliği hızlı/yavaş veya mümkün/namümkün hale getirdiğini vurgulayan Sorokin, yine savaş ve devrim gibi olağanüstü durumlarda, çok farklı düzeylerde aşağı-yukarı hareketliliğin olabileceğini de eklemektedir. Modern dönem Batı toplumlarında iktisadî tabakalaşmada dikey hareketliliğe göz attığımızda ise, eldeki verilerin yetersizliği nedeniyle sadece belli başlı genel eğilimleri tespit edebileceğimizi belirten Sorokin, bu

hareketliliğin savaş, devrim, kıtlık gibi olağanüstü hal dönemlerinde artacağını ifade eder. Tabakalar arasında kat edilen iktisadî mesafe arttıkça, böylesi bir mesafeyi kat eden kişi sayısının da azalacağı; dikey hareketliliğin büyük ölçüde aşama aşama ve zamanla gerçekleştiği; orta iktisadî tabakaların, üst ve alt tabakalara nazaran daha durağan olduğu; günümüz Batı toplumlarında aşağı ve yukarı hareketin her ikisinin de halen cari olduğu; her tabakanın babadan oğula aktarılan eski üyeler kadar yeni üyelere de sahip olduğu şeklindeki diğer tespitler, Sorokin'in çeşitli araştırma ve istatistiklerden yola çıkarak vardığı bazı genellemelerdir. Siyasî tabakalaşmada dikey hareketlilik de, yine tıpkı iktisadî tabakalaşmada olduğu üzere, savaş ve devrim gibi olağanüstü hal dönemlerinde artacaktır (Sorokin, 1927, 466–481).

Son olarak dikey hareketliliğin cari olduğu bir toplumda, kırdan kente göç ve kırsal nüfusun kentteki eleme mekanizmasının içine çekilmesi, alt tabakadan üst tabakaya geçişler ve üst tabakanın daima nicelik itibariyle azalan bir eğilim içerisinde oluşu, Sorokin'i dikey hareketliliğin, nihayetinde toplumun en iyi/üst kısmını öğüttüğü yargısına ulaştırmaktadır. Öyle ki eğer bu en iyi kesimin toplum içerisinde üretimi, üst tabakalar ve eleme mekanizmasındaki yıkımından az ise, toplum nüfusunun niteliksel anlamda seyrelmesi neticesiyle karşı karşıya kalacağını da ayrıca belirtmektedir⁶. Yine Sorokin'e göre dikey hareketlilik sayesinde ve neticesinde, toplumda davranış, daha plastik ve değişken hale gelmektedir. Entelektüel hayatın gelişmesi, icat ve keşiflerin artması, hep dikey hareketliliğin birer neticesidir. Fakat öte yandan dikey hareketlilik, aynı zamanda zihinsel hastalıkların, şüphecilik, siniklik ve yüzeyselliğin artmasına da yol açmaktadır. Sorokin'e göre dikey hareketlilik, ironik bir biçimde, bir taraftan mahremiyeti azaltırken diğer taraftan da psiko-toplumsal tecrit duygusunu ve bireyselliği arttırmaktadır. Netice itibariyle Sorokin, Durkheim'ın "anomi" kavramını hatırlatır biçimde, dikey hareketliliğin en nihayetinde ahlâkın çözülmesini hızlandırdığı görüşündedir. Fakat son tahlilde Sorokin, dikey hareketliliğin cari olduğu bir toplumun, hareketliliğin olmadığı bir topluma nazaran refah seviyesi daha fazla ve daha münasip bir toplumsal dağılım sağladığının da altını çizmektedir (Sorokin, 1927, s. 493–546).

Sorokin'in Bıraktığı Miras

Toplumsal Hareketlilik kitabına ilk eleştiri, Andrew W. Lind (1928, s. 847) tarafından kaleme alınan ve Mart 1928 tarihinde *American Journal of Sociology*'de (*AJS*) yayımlanan eleştiridir. Bu "on beş satırlık" eleştiriye göre eser, uzun bir incelemeyi hak eder kıymete sahip değildi. Kitabına yönelik ilk eleştirinin bu şekilde olması, Sorokin'de ciddi bir hayal kırıklığına neden olsa da hemen peşinden yerli ve yabancı

⁶ Bu noktada Sorokin, Pareto'nun toplumdaki seçkinlerin netice itibariyle yok olduğu ve ulusların çöküşe geçtiği tezi, seçkinlerin dolaşımı ve İbn Haldun'un asabiye ilkesi etrafında çözümlediği bedevi-haderi toplumlar devridaimi tezlerini destekler mahiyette bir görüş sunmaktadır. Zira Pareto ve İbn Haldun'a yaptığı atıflar, bahsi geçen düşünürler ve kuramlarından haberdar olduğunu da belgeler niteliktedir.

önemli sosyologlardan gelen övgü dolu mektuplar durumu tersine çevirmişti. Hatta bunlardan biri, *AJS* danışma heyetinde bulunan Charles H. Cooley'nin, editör Ernest W. Burgess'e gönderdiği mektuptu. Mektupta Cooley, heyet üyesi olarak dergi içeriğine ilk kez müdahale etmek isteği duyduğunu ve Sorokin'in *Toplumsal Hareketlilik* çalışması gibi önemli bir eserin bu tarz bir baştan savma değerlendirme ile geçiştirilmesinin yakışıksız olduğunu söylemişti (akt., Sorokin, 1963, s. 227). Bunun üzerine derginin Temmuz 1928 sayısında, bu kez Rudolph Heberle imzalı ikinci bir değerlendirme yazısı çıkmıştır⁷. Dönemin önde gelen bir diğer sosyoloğu, Franklin H. Giddings ise kitabın, insan toplumu için önemli bir sürecin daha önce hiç olmadığı kadar kapsamlı ele alması, tamamen bilimsel bir yöntem kullanması ve oldukça geniş ve değerli bir veriye yaslanması gibi üç ana ekseninde öncü nitelikte olduğunu belirtmektedir (akt., Johnston, 1995, s. 37). Barry V. Johnston'ın aktardığına göre, kitabı okuduktan sonra Sorokin'e gönderdiği 16 Mayıs 1927 tarihli mektupta Edward A. Ross ise, bundan sonra sosyoloji kitaplarının mutlaka toplumsal hareketliliğe dair bir bölüm içereceğini ve Sorokin'in Amerikan sosyolojisinin büyük isimlerinden birisi olmaya namzet olduğunu söylemektedir (Johnston, 1995, s. 37). Yakın dönemde yapılan değerlendirmelerde ise örneğin Robert Bierstedt, *Amerikan Sosyolojik Kuramı* kitabında, Sorokin'in *Toplumsal Hareketlilik* kitabını Ortodoks pozitivizmle uyum içinde bir çalışma olarak nitelendirmekte ve bunun da Sorokin'in o zamanki yönetsel bakışını yansıttığını ifade etmektedir (Bierstedt, 1981, s. 307). Yine Bierstedt, Sorokin'in etkileşime giren birey ve grupların niceliklerine dair sınıflamasının, toplumsal etkileşim yoğunluğunun önemine dikkat çeken Simmel ile benzerlik taşıdığını aktarmaktadır (Bierstedt, 1981, s. 318). Yine Johnston, Sorokin'in tabakalaşma taksonomisinin sosyoloji için gerçek bir tabakalaşma grafiği sunmanın yanında, sosyologlara karmaşık eşitsizlik yapılarını kırıp farklılaşma ve birleşmenin nasıl gerçek ve sözde tabaka ve gruplar üretmeye yaradığını görme imkânı sunduğunu belirtmektedir. Johnston'a göre bu taksonomiyi kullanarak, herhangi bir bireyi kendi tarihselliği içerisinde, karmaşık toplumsal uzayda konumlandırabiliriz. Johnston, tabakalaşmayı sosyolojisinin temeline yerleştiren Sorokin'in başka kavramsal şemalarda hiç olmadığı kadar açık ve seçik bir biçimde çözümlediğini ve tanımlamalarının tüm popülasyonlara uygulanabileceği ve farklı toplumsal mekân ve zaman bağlamlarında hiyerarşileri karşılaştırmada kullanılabileceği kanaatindedir (Johnston, 1995, s. 32).

Sorokin'in Amerikan sosyolojisi üzerindeki etkisi, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları, Toplumsal Hareketlilik, Kır-Kent Sosyolojisinin İlkeleri* gibi kitaplarının yayımlandığı dönemde oldukça belirgindir ve bu etki başta da belirtildiği üzere açıkça dile

7 Bu seferki değerlendirme altı sayfa ve Lind'in değerlendirmelerinden hayli farklı tarzdadır. Ayrıca değerlendirme yazısına iliştirilen dipnotta "kitap hakkında ilk değerlendirmenin 1928 Martında yayımlandığı, ne Sorokin ne de bir başkasından her hangi bir şikâyet gelmese de, *Amerikan Sosyoloji Derneği*'nden bir akademisyenin bu yazıyı yetersiz bulunduğunu söyleyen bir mektuba editörlerin de hak verdikleri, R. Heberle'nin de aynı başlıklı bir kitap hazırlığında olduğundan, editörlerin de tavsiyesiyle yeni bir değerlendirme kaleme aldığı ve bu yazının öncekini tamamlayan ve kısmen de düzelten nispeten daha uygun bir yazı olduğu" belirtilmektedir (akt., Sorokin, 1963a, s. 228).

getirilmektedir. Örneğin Robert Bierstedt, *Amerikan Sosyoloji Kuramı* kitabında, Thorstein Bunde Veblen benzeri gösterişçi tüketim göndermesi taşıyan Edward A. Ross'un "sınıf" tartışmasının ve özellikle de "*Bireylerin Toplumsal Dolaşımı*" konusunun, pek ifade edilmese de, aslında Sorokin'in *Toplumsal Hareketlilik* kitabına oldukça fazla şey borçlu olduğuna dikkat çekmektedir (Bierstedt, 1981, s. 176). Ancak Sorokin etkisi, en çok, Harvard'dan öğrencileri olan Kingsley Davis ve Wilbert E. Moore'un kaleme aldıkları ve alanda belki de en fazla atıf alan çalışmalardan birisi olan, tabakalaşmanın bazı ilkelerini konu edinen makaleleri (1945) üzerinde gözlemlenecektir. Davis ve Moore, toplumsal tabakalaşma üzerine Parsons yapısal-işlevselciliğinin en önemli örneği addedilen çalışmalarında, tabakalaşma sisteminin yalnızca işlevsel olmadığını ve fakat aynı zamanda toplumların hayatiyetlerini sürdürmeleri ve sağlıklı kalabilmeleri için gerekli olduğunu öne sürmüşlerdi. Bu düşünce de onları, sınıfsız bir toplumun var olamayacağı, zira bir tabakalaşma sistemi ihtiyacının daima böylesi bir sistemi yaratacağı kanaatine ulaştırmıştı. Ancak bu tabakalaşma sisteminin, toplumun bilinçli bir tasarısı olmaktan çok, bilinçsizce evrilen bir tertibi olduğunu düşünmekteydiler. Yine yapısal-işlevselci bakış açısından ele aldıkları tabakalaşmanın, insanlardan değil toplumsal konumlardan müteşekkil olduğunu ifade etmekteydiler. Belli konumların nasıl hiyerarşik bir düzen aldığı ve bireylerin nasıl bu konumlara dağıldığı konusu, Davis ve Moore çözümlemesinin odak noktasıydı. Davis ve Moore'un tabakalaşma kuramı, Lewis Coser (2011) tarafından Parsonsçı yapısal-işlevselciliğin en ikna edici argümanı olarak nitelense de, aslında Sorokin'in tabakalaşma kuramının izlerini taşımaktadır. "Tabakalaşmanın kaçınılmazlığı ve gerekliliği", "tabakalaşmanın toplumsal konumlardan teşkil olduğu" ve "yalnızca tabakalaşma içerisindeki bireylerin değil sistemdeki bireylerin konumlarının da belirlendiği" tezleri, Sorokin'in tabakalaşma kuramından mülhemdir. Öte yandan tabakaları ve statüleri, daha doğrusu toplumsal koordinat sisteminde birey veya grupların konumlarının kaynağını, o toplumu çevreleyen değer ve yasa-normlarda bulan ve toplumsal hareketlilik mekanizmalarıyla toplumsal değişim ve çatışma olgularını da tabakalaşma kuramına yediren Sorokin'in aksine Davis ve Moore'un tabakalaşma kuramı, çatışma olgusunu ihmal etmekteydi. Fakat gerek Davis ve gerekse Moore, daha sonraki kariyerlerinde çatışma ve değişim olgularını dikkate alan çalışmalar gerçekleştirmişler ve tabiri caizse Parsons'ın etkisinden sıyrılıp Sorokin etkisinin biraz daha baskın hale geldiği kendi yollarını çizmişlerdir.

Sonuç

Pitirim Aleksandroviç Sorokin, gerek Rusya'da gerekse Amerika'da sosyolojinin gelişip kurumsallaşmasında ve akademiye kendine yer edinmesinde, hem disiplinin önemli kurucu metinlerini kaleme almasıyla hem de Petrograd ve Harvard üniversiteleri gibi iki prestijli kurumda bölüm kurma gibi kurumsal çabalarıyla, sosyoloji disiplinin kurucu babaları arasında yer almaktadır. Bilhassa tabakalaşma ve hareketlilik konusuna

dair kaleme alınan ilk müstakil eseri ile ve yapısal-işlevselcilerin konuya yaklaşımı üzerindeki etkisinden başka, Davis ve Moore’a getirilen eleştirileri de savuşturabilecek dinamik ve çatışmaya yer açar kuramsal bakışı ile alana kıymetli katkılar yapmıştır.

Toplumsal tabakalaşma konusunda, bir tarafta üretim araçlarına erişim imkânını önceleyen ve sınıfı merkeze alan Marx’ı ve öbür tarafta tüketim üzerinden toplumsal statüyü merkeze alan Weber’i koyan sosyoloji literatürü, bu ikisi arasında ve özellikle de 1960’ların ikinci yarısında başlayan yeni çalışmalarla doldurulmuş yeni bir karma bölgenin varlığı düşüncesini işlemektedir. Öte yandan Pierre Bourdieu’nün tabakalaşma eğilimlerinin ortaya çıkışında var olan sermayelerin yalnızca iktisadî sermaye ile sınırlı olmayıp kültürel ve toplumsal sermayelerin de süreçte etkin olduğu önermesi, bahsedilen dikotomi üzerine kurulan literatürün aşılması olarak adedilmektedir. Ancak alana ilk müstakil eseri vermiş ve fakat ihmal edilmiş Sorokin’in toplumsal tabakalaşma ve hareketlilik kuramı, literatürün ve seyrinin yeniden yazılmasına yol açacak denli önemli kavramsal katkılar içermektedir. Üstelik bu konuyu daha küllî/makro planda kültürel sistemlerin devridaimi ile ilişkilendiren görüşleri, bugün küreselleşme ve Fordizm-sonrası çağda, üretim ilişkilerinin değişip dönüşmesi, göç dalgaları, vasıfsızlaşma, prekaryalaşma gibi makro süreçlerle yeniden ve yeniden değişip dönüşen tabakalaşma ve hareketlilik örüntülerini anlam(landırm)ak açısından da önemini korumaktadır.

Tabakalaşmanın cereyan ettiği koordinat düzlemini tanımlamak, düzlemde konumlanmaların bireylerden bağımsız bir şekilde tabakalaşma olgusunu ortaya çıkardığını ortaya koymak, zamanın sosyolojik literatürü dikkate alındığında devrim niteliğinde katkılardır. Yine sınıf ve statü temelli yaklaşımların birbirine tutturulduğu politik bir auranın hâkim olduğu dönemde, sınıf ve statüyü marjinalize edencesine iktisadî, siyasî ve meslekî eksenleri birlikte işe koşan Sorokin, biyografisinin de ona sağladığı tecrübelerin ışığında, toplumsal hareketleri uzun makro süreçlerin devridaiminde ele alan ve daima çoklu etmenleri hesaba katan bir kuram geliştirmiştir. Dolayısıyla, modern sosyoloji kuramlarının yapı ve işlevi merkeze alan “katı” hâli ile çatışma ve devinimi merkeze alan “akışkan” hâllerini, üstelik biyografi ve tarihselliğin kesiştiği bir toplumsal felsefe içerisinde harmanlayan Sorokin, *son klasik-ilk modern* vasfını hak eder bir konumdadır.

Received: December 15, 2015

Revision received: May 30, 2016

Accepted: May 31, 2016

OnlineFirst: August 30, 2016

Copyright © 2016 • Istanbul University Department of Sociology

tjs.istanbul.edu.tr/en

DOI 10.16917/sd.51247 • June 2016 • 36(1) • 222–226

Extended Abstract

The Last Classical, the First Modern: Pitirim Alexandrovich Sorokin and Social Mobility

M. Fatih Karakaya¹
Istanbul University

Abstract

A Russian sociologist, Sorokin produced his first major academic works during a harsh period that led to the fall of Tsarist Russia and the breakout of the Bolshevik Revolution. Then, after Sorokin immigrated to the United States, he led the establishment of a separate sociology department at Harvard University and wrote classical works on several subfields of the emerging sociology discipline, for example, on rural sociology and social stratification. One of his most important works is *Social Mobility*, which can be considered a product of Sorokin's very personal biography that passed through Russian and US social layers. This major effort enables us to call Sorokin the last classical and the first modern sociologist. In *Social Mobility*, Sorokin analyzes social stratification from a multi-dimensional approach; he defines economic, political, and occupational stratifications as separate but interwoven. Sorokin also suggests a methodological alternative to the weakness of structural-functionalism by taking historicity into account in his analysis.

Keywords

Sorokin • Social stratification • Economic stratification • Political stratification • Occupational stratification • Social mobility • Vertical mobility • Structural-functionalism

¹ Correspondence to: M. Fatih Karakaya, Department of Sociology, Faculty of Letters, Istanbul University, Ordu Cad. No: 196, Beyazıt Fatih, İstanbul 34459 Turkey. Email: zinderud@gmail.com

Citation: Karakaya, M. F. (2016). The last classical, the first modern: Pitirim Alexandrovich Sorokin and social mobility. *Turkish Journal of Sociology*, 36, 16, 222–226.

Pitirim Alexanderovich Sorokin was born in a region on the northwestern border of Russia, populated by a Turanic people called Komi. As the son of a Komi mother and a Russian father in a remote village, Sorokin felt like a stranger in his own country, similar to his German and French contemporaries, Simmel and Durkheim. After working as an artisan with his father and shuttling among villages of the Komi region, he succeeded in winning a scholarship to enter the education program of a clerk school. There, Sorokin encountered some revolutionary ideas that led to his being sentenced to death in both Tsarist and Bolshevik Russia. Sorokin produced his first major academic works during a harsh period preceding the fall of Tsarist Russia and the beginning of the Bolshevik Revolution. When he immigrated to the United States, sociology as a discipline was on the edge of claiming its independence from social work and the early Reformist spirit of Protestant clericals in American universities. Then, all American sociology needed was a theoretical mind that would address American social needs with European sociological-intellectual heritage. Sorokin was the right person, with his miscellaneous interests in social sciences, his deep understanding of history and politics, and his firsthand acquaintance with European sociology.

After his immigration, Sorokin also led the establishment of a separate sociology department at Harvard University, as well as composing classical works on several of the emerging sociology discipline's subfields, e.g., rural sociology and social stratification. One of his most important works is *Social Mobility*, which can be considered a product of Sorokin's very personal biography that passed among Russian and US social layers. *Social Mobility* expresses Sorokin's twofold analysis: social stratification and social mobility. However, Sorokin begins his analysis by defining "social space" as each individual's total social coordinates, which are determined by relating one individual to others in the given population. According to this conceptualization of each individual's total position in the coordinate system, social space is determined by: (i) the individual's relation with a certain group; (ii) interrelations of groups within a given population; (iii) the relation of this population with other populations in the human domain. According to Sorokin, social stratification is the very system constituted by all these positions on the coordinate axis. In other words, social stratification is the differentiation of a given population by placing all social classes hierarchically—layer upon layer. In stratification's background lies the uneven distribution of rights and privileges, duties and responsibilities, social values and needs, and social power and influence among members who, together, constitute society. For Sorokin, there is no such thing as a "flat" society in which all members are entirely equal. Besides being one very complex social phenomenon, stratification is also inevitable. Once a social group emerges, stratification occurs within an insignificant time lag. The only difference among all stratifications is the proportion of society's stratifying aspects. A major effort on the subject, *Social Mobility* causes us to name Sorokin "the last classical and the first modern sociologist." In this work, he analyzed social stratification through a multi-dimensional approach, defining economic, political, and occupational stratifications as separate, but interwoven.

For economic stratification, Sorokin points to a twofold current in the process: on the one hand, an up-down movement of a certain group according to its ascending or descending wealth level; on the other hand, the whole broadening and narrowing movement of an entire stratification pyramid. More specifically, these currents are: (i) the economic status of the group as a whole: (a) increasing economic welfare, (b) decreasing economic welfare; (ii) the profile and height of the economic stratification pyramid within society: (a) an ascending economic pyramid, (b) a flattening economic pyramid. In this view, wealth differs from country to country and from group to group. In addition, a society's average wealth and income is never fixed in time. Sorokin sees the temporal movement of these currents in cyclical, but not identical periods (1927, pp. 23–25). He asserts that two forces counter-operate within a society in any given period of time: “natural forces” causing stratification and inequality, and extraordinary, sudden, and temporal “interventions” that stand against those natural forces. Natural forces are constantly operating in society, while interventions involve temporal cases such as war, revolution, and/or famine that lead to sudden equality before natural forces pave the way for another inequality, i.e., stratification (Sorokin, 1927, pp. 57–58, 63). In Sorokin's view, in every society, there always emerges political stratification, and he criticizes the hope of leveling all political inequalities. By employing a huge amount of historical data, Sorokin asserts that there is no constant progress, for instance, monarchies marching to democracies. Again, his understanding of movements within political strata tends to be cyclical. Sorokin claims a significant relationship between the volume and the homogeneity of political society and political stratification. Thus, as the volume of political society grows, so does political stratification (Sorokin, 1927, pp. 78–79, 83, 85). Lastly, the existence of occupational stratification can be observed with respect to two social facts. First, while some occupations occupy upper layers, others remain in lower layers. Second, a significant subordinate–dominant relationship lies within occupations themselves. Hence, occupational stratification has two dimensions: inter-occupational stratification and intra-occupational stratification. Still, Sorokin's view of movements within occupational stratification is cyclical, but, of course, not identical (1927, p. 99, 101, 108, 110, 116–117).

In the second part of *Social Mobility*, Sorokin focuses on social mobility itself. According to his analysis, there are two distinct types of mobility: horizontal and vertical. By vertical social mobility, Sorokin means all the relations bringing together an individual's (or social subject's) movements from a single social stratum to another (1927, p. 133). In contrast, vertical social mobility can be ascending or “social climbing” and descending or “social sinking.” The intensity of vertical mobility can be defined as the amount of strata within economic, political, and occupational stratifications, while the generality of vertical mobility can be defined as the amount of individuals who change their positions in social space within a given period of time (Sorokin, 1927, p. 136). To make vertical mobility prevail within a society and to enable the current to flow across strata, some institutions operate as channels. For Sorokin, these channels are family, army, church, school, state organizations, and political organizations. On the other hand, the channels also represent

obstacles for certain individuals at certain times or in certain cases. Thus, very few people succeed in climbing to higher strata (Sorokin, 1927, pp. 217–330).

Sorokin's influence on American sociology was powerful, especially in his very fruitful years when he published several major works, for example, *Contemporary Sociological Theories*, *Social Mobility*, and *Principles of Rural-Urban Sociology*. In *American Sociological Theory*, Robert Bierstedt asserts that the "class" debate and the "social circulation of individuals" topic of Edward Ross owe much to Sorokin's *Social Mobility* (1981, p. 176). But Sorokin's major influence shows especially in the most referred work on social stratification, written by his students from Harvard, Kingsley Davies and Wilbert E. Moore. Davies and Moore assert that the stratification system is not merely functional, but vital for societies to sustain their existence. So, for them, stratification is not only inevitable, but necessary. For them also, stratification is constituted not by the sum of individuals, but of social positions. Such assertions as "the inevitability and essentiality of stratification" and "stratification's being constituted by social positions" resemble Sorokin's theory of stratification. But on the other hand, by finding the roots of individuals and groups' positions in a social coordinate system of values and law-norms, and by including social change and conflict through social mobility mechanisms, Sorokin provides a comprehensive theory of social facts.

In social-stratification literature, the general view tends to posit a dichotomy between Marx's production-oriented class analysis and Weber's consumption-oriented status analysis. Between these two poles lies some consensus, for example in the theories of Eric Olin Wright, Pierre Bourdieu, and Mike Savage. However, considering Sorokin's very early contribution causes one to reconsider and even rewrite the history of social-stratification theories and debates on the topic. Moreover, his attempt to relate all the mechanisms of both social stratification and mobility to the cyclicity of cultural systems provides a useful analytical tool for understanding recent, post-Fordist currents within social strata. All in all, Sorokin also suggests a methodological alternative to the weakness of structural-functionalism by taking historicity into account in his analysis. Consequently, these aspects of his work make us boldly name him "the last classical and the first modern" in the social-stratification sub-discipline as well as in sociology as a whole.

Kaynakça/References

- Bierstedt, R. (1981). *American sociological theory. A critical history*. New York, NY: Academic Press.
- Coser, L. A. (2011). *Sosyolojik düşüncenin ustaları* (2. basım, H. Hülür, S. Toker & İ. Mazman, Çev.). İstanbul: Deki Yayınları.
- Davies, K., & Moore, W. E. (1945). Some principles of stratification. *American Sociological Review*, 10(2), 242–249.

- Davis, K. (1949). *Human society*. New York, NY: Macmillan.
- Davis, K., & Moore, W. E. (1944). Some principles of stratification. *American Sociological Review*, 10(2), 242–249.
- Gouldner, A. W. (1970). *The coming crisis of western sociology*. London: Heineman.
- Gouldner, A. W. (2015). *Batı sosyolojisinin yaklaşan krizi* (M. Şenol, Çev.). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları.
- Heberle, R. (1928). Social mobility by Pitirim Sorokin. *American Journal of Sociology*, 34(1), 219–225.
- Johnston, B. V. (1995). *Pitirim A. Sorokin: An intellectual biography*. Kansas: University of Kansas Press.
- Lenin, V. I. (1974). The valuable admissions of Pitirim Sorokin. In J. Riordan (Ed.), *Lenin's collected works* (Vol. 28, pp. 185–194). Moscow: Progress Publishers.
- Lind, A. W. (1928). Social mobility by Pitirim Sorokin. *American Journal of Sociology*, 33(5), 847.
- Loomis, C. P. (1960). *Social systems*. Princeton: Van Nostrand.
- Merton, R. K. (1938). Science, technology and society in seventeenth century England. *Osiris*, 4, 360–632.
- Mills, C. W. (1959). *The sociological imagination*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Mills, C. W. (1979). *Toplumbilimsel düşün* (Ü. Oskay, Çev.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Moore, W. E. (1963). *Social change*. New Jersey, NJ: Prentice-Hall.
- Parsons, T. (1937). *The structure of social action*. New York, NY: The Free Press.
- Parsons, T. (1991). *The social system*. London, UK: Routledge.
- Parsons, T. (2015). *Toplumsal eylemin yapısı* (C. 1., A. Bölükbaşı, Çev.). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları.
- Parsons, T. (2015). *Toplumsal eylemin yapısı* (C. 2, N. Nirven, Çev.). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları.
- Sorokin, P. A. (1920). *Система социологии* [System of sociology]. Petrograd: Isdatelstvo Kolos.
- Sorokin, P. A. (1924). *Leaves from a Russian diary*. New York, NY: E. P. Button & Co.
- Sorokin, P. A. (1925). *The sociology of revolution*. Philadelphia: Lippincott.
- Sorokin, P. A. (1927). *Social mobility*. New York, NY: The Free Press.
- Sorokin, P. A. (1928). *Contemporary sociological theories*. New York, NY: Harper.
- Sorokin, P. A. (1929). *Principles of rural-urban sociology*. New York, NY: Holt.
- Sorokin, P. A. (1930-32). *A systematic source book in rural sociology* (3 Vol.) New York, Russell.
- Sorokin, P. A. (1937-41). *Social and cultural dynamics* (4 Vol.). New Jersey, NJ: Bedminster Press.
- Sorokin, P. A. (1947). *Society, culture, and personality; Their structure and dynamics: A system of general sociology*. New York, NY: Cooper.
- Sorokin, P. A. (1956). *Fads and foibles in modern sociology and related sciences*. Chicago: Regnery.
- Sorokin, P. A. (1963). *A long journey: The autobiography of Pitirim A. Sorokin*. New Haven, NH: College and University Press.
- Sorokin, P. A. (1966). *Sociological theories of today*. New York, NY: Harper.
- Tiryakian, E. A. (1970). *Theoretical sociology. Perspectives and developments* New York, NY: Appleton-Century-Crofts.